

Wojciech Baran-Kozłowski

(Wydział Filologiczno-Historyczny
UJK Filii w Piotrkowie Trybunalskim)

Język ojczysty na „emigracji” – studium pewnego XI-wiecznego przypadku

Wstęp

Zdecydowana większość twórczości piśmienniczej w okresie wczesnego średniowiecza na Zachodzie Europy realizowana była w języku łacińskim. Język ten był naturalnym instrumentem wymiany myśli uczonych-mnichów, stanowiących ówczesne elity intelektualne, bez względu na region, z którego pochodzili i pismo, którym się posługiwali. W języku łacińskim powstawały zarówno benedyktyńskie dzieła spisane minuskułą karolińską, jak i kodeksy wypełnione insularnym pismem Iroszkotów. Pomimo prymatu łaciny, pracownicy i skromni na co dzień mnisi włączali niekiedy do swoich dzieł drobne fragmenty spisane w swoim ojczystym języku. Jednym z ciekawych jedenastowiecznych przykładów takiego postępowania jest dzieło iroszkockiego mnicha Mariana Szkota, który przybywszy w młodości na kontynent, nie zapomniał najwidoczniej mowy swoich przodków, czemu dał wyraz na kartach swej obszernej kroniki uniwersalnej.

Nie ma tu miejsca na bliższe przedstawienie iroszkockiego twórcy ani na bardziej szczegółowy opis jego dzieła, tym niemniej krótkie przybliżenie podstawowych informacji dotyczących jego osoby oraz prac jest potrzebne dla zrozumienia dalszych rozważań. Marian Szkot był iroszkockim mnichem, o którym – dzięki jego zamięlowaniu do precyzyjnego datowania wydarzeń – wiemy stosunkowo dużo. W swoim dziele Marian zamieścił bowiem również szereg autobiograficznych zapisów, które pozwalają nam odtworzyć koleje losu autora *Kroniki świata*. Marian Szkot, noszący iroszkockie imię „Moelbrigte”, czyli „Sługa świętej Brygidy”, urodził się w 1028 r.¹ Następnie w roku 1052,

¹ AE 1050 (AD 1028) *Ego miser Marianus in peccatis fui in hoc anno natus*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Palatinus latinus 830, k. 163 (dalej: Pal. lat. 830). Marian Szkot stosował w swym dziele podwójną datację od narodzin Chrystusa: według Dionizego Mniejszego (AD) oraz swoją własną korygującą błędne wedle niego wcześniejsze obliczenie – *iuxta veritatem Evangelii* (AE). W artykule, przytaczając zapiski źródłowe z dzieła Mariana Szkota, będę konsekwentnie podawał obie zastosowane przez

osiągnąwszy więc wiek 24 lat, już jako dojrzały mężczyzna, wstąpił do klasztoru w Magh Bile (obecnie Moville koło Belfastu w Irlandii Północnej)². Nie było mu jednak dane długo pozostać w zaciszu murów tego opactwa, bowiem cztery lata później opuścił nie tylko macierzysty klasztor, ale i Irlandię i udał się na kontynent³. Pierwsze kroki Marian skierował do klasztoru św. Marcina w Kolonii, w którym w czwartek 1 sierpnia 1056 r. złożył śluby zakonne⁴. Również tu nie było dane Marianowi pozostać dłużej i po dwóch latach opuścił Kolonię, by w towarzystwie opata Ekberta, w poniedziałek po oktawie Wielkanocy, 27 kwietnia 1058 r., wyruszyć do innego ważnego opactwa iroszkockiego – Fuldy. Po drodze zatrzymał się w Paderborn, gdzie odwiedził celę niedawno zmarłego inkluza Paternusa⁵. W kolejnym roku Marian wyruszył z Fuldy na krótką wizytę do Würzburga, gdzie przed grobem św. Kiliana, w sobotę 13 marca, otrzymał niższe święcenia kapłańskie⁶. Wkrótce po tym, w piątek 30 kwietnia, Marian został zamurowany w celi, którą przed laty zajmował jego wielki poprzednik, Anmchad⁷. Marian spędził tam 10 lat, które upłynęły mu między innymi na codziennym odprawianiu mszy u grobu Anmchada⁸. Nie było jednak mu dane pozostać w celi Anmchada do śmierci, gdyż w 1069 r. jego były zwierzchnik, niegdyś opat Fuldy, a od 1060 r. arcybiskup Moguncji, Zygfryd, wezwał go do sie-

niego ery. W sprawie systemu datacyjnego zastosowanego w tym dziele zob. zvl. W. Baran-Kozłowski, *Kronika świata Mariana Szkota. Studium źródłoznawcze*, Poznań 2009, s. 311-327, gdzie dalsza literatura.

² AE 1074 (AD 1052) *Ego Marianus seculum reliqui*, Pal. lat. 830, k. 164.

³ AE 1078 (AD 1056) *Ego Marianus peregrinus factus pro regno celeste patriam motuavi*, Pal. lat. 830, k. 164.

⁴ AE 1078 (AD 1056) *Ego Marianus peregrinus factus pro regno celeste patriam motuavi et in colonia quinta feria kal. aug. monachus efectus*, Pal. lat. 830, k. 164.

⁵ AE 1080 (AD 1058) *Badaebrunna ciuitas cum duobus monasteriis id est episcopatus et monachorum feria VI ante palmas igne consumitur. In monasterio autem monachorum erat paternus nomine monachus scottus multisque annis inclusus, qui etiam combustionem prenuntiabat, ambiens martirium pro nullo foris exiuit, sed in sua clausola combustus, per ignem pertransiuit in refrigerium. (...) Ipsi uero statim diebus feria II post octauas pasche exiens de colonia causa claudendi cum abbate fuldense ad fuldam super mattam in clausola ipsius ubi supra eamdem mattam combustus et passus est ego orauit*, Pal. lat. 830, k. 164.

⁶ AE 1081 (AD 1059) *Ego Marianus indignus cum Sigfrido abbate fuldensi iuxta corpus sancti Kiliani martiris wirziburc consecratus ad presbiteratum sabbato medie quadragesime III idus martii.*, Pal. lat. 830, k. 164.

⁷ AE 1081 (AD 1059) *Ego marianus (...) et feria sexta post ascensionem domini, pridie idus maii inclusus in fulda per annos X.*, Pal. lat. 830, k. 164.

⁸ AE 1065 (AD 1043) *Animchadus Scottus monachus et inclusus obiit III Kalendis februarii in monasterio fuldense. Super cuius sepulchrum uisa sunt lumina et psalmodia audita. Super quem ego marianus scottus X annis inclusus, super pedes eius stans cotidie cantauit missas*, Pal. lat. 830, k. 163v.

bie. Z tej przyczyny w piątek, 3 kwietnia 1069 r., Marian opuścił fuldajską inkluzję i udał się do Moguncji, gdzie ponownie zamurował się, tym razem przy kaplicy św. Bartłomieja w dniu jej wyświęcenia, w piątek 10 lipca tegoż roku⁹. Pobożny inkluz spędził tutaj kolejne 13 lat, które upłynęło mu na pracach nad *Kroniką świata* ukończoną w pierwotnej postaci w roku 1073 lub 1076¹⁰. Marian Szkot zmarł, do końca wiodąc żywot inkluzy w mogunckiej celi 22 grudnia 1082 lub 1083 r.

Do naszych czasów dochowały się dwa rękopisy zawierające całe dzieło Mariana Szkota: jeden przechowywany w Bibliotece Apostolskiej w Watykanie¹¹ oraz drugi, który znajduje się w zbiorach The British Library w Londynie¹². Rękopis watykański był idiografem, nad którym w mogunckiej celi pracował Marian Szkot wraz z pomagającym mu zakonnikiem, przepisyującym z brudnopisu wcześniejszy tekst. Jak dowiodłem już w innym miejscu¹³, cały podstawowy tekst *Kroniki* spisało najprawdopodobniej jedynie dwóch pisarzy, których oznaczam w niniejszym artykule jako: R 1 (tożsamy z ręką 1 w analizie B. Güterbocka) oraz R 2 (tożsamy z rękami 2, 3 i 4 B. Güterbocka). Ręka R 1, należąca do wprawnego pisarza posługującego się eleganckim i wyraźnym duktem iryjskim (tzw. ostrą minuskułą irlandzką¹⁴), spisała przedmowę, spis treści, a także całą I i II oraz część (do roku AE 554 (AD 532), więc do końca pierwszego po Chrystusie wielkiego cyklu paschalnego) III księgi *Kroniki*¹⁵. Od roku AE 224 (AD 202) pisarz ten pozostawiał wolne miejsca na wpisanie *rubro* imion konsulów rzymskich, dat AE i AD (te ostatnie *nigro*) oraz zapisek o pontyfikatach kolejnych papieży, które potem uzupełnił pisarz R 2¹⁶. Jednak nie wszystkie zapiski *rubro* w tej partii tekstu wyszły spod ręki R 2.

⁹ AE 1091 (AD 1069) *Ego miser Marianus iusione episcopi mogontini et abbatis fuldensis, feria VI ante palmas III non. aprilis, post annos decem meę inclusionis, solutus de clausola in fulda ad mogontiam conductus. Dedicatio capellae clausolae monasterii sancti Martini in mogontia in honore sancti Bartholomei apostoli VI idus iulii, feria VI, sanctorum septem fratrum in festiuitate. In qua clausola eodem die ego Marianus pro peccatis meis secundo includor.*, Pal. lat. 830, k. 165.

¹⁰ Na temat Mariana Szkota oraz jego dzieła, w tym chronologii prac nad *Kroniką* zob. zwł. W. Baran-Kozłowski, *op. cit.*, *passim*.

¹¹ Pal. Lat. 830.

¹² The British Library, Cotton Nero C V.

¹³ W. Baran-Kozłowski, *op. cit.*, s. 38 i n.

¹⁴ Tak w języku polskim określił ten rodzaj pisma W. Semkowicz, *Paleografia łacińska*, Kraków 2002, s. 238.

¹⁵ Pal. lat 830, k. 26-149v.

¹⁶ Podobiznę duktu ręki R 1 zamieścił w swym podręczniku paleografii G. Battelli, *Lezioni di paleografia*, Città del Vaticano 2002, s. 170. Zob. też *Mariani Scotti chronicon*, MGH SS, t. V, tabl. 4, gdzie przerysy duktu kilku rąk kodeksu watykańskiego, dokonane przez Wilhelma von Giesebrechta, jednakże bez ich omówienia.

Pisarz R 1 mianowicie nadal samodzielnie wykonał wszystkie zapiski – poza jedną¹⁷ – mówiące o następstwie i długości panowania kolejnych cesarzy. Do roku AE 224 (AD 202) cały tekst główny, zarówno ten zapisany czarnym, jak i ten czerwonym inkaustem, wyszły spod ręki R 1.

Ręka druga (R 2) z kolei, charakteryzująca się niezbyt wyrobionym duktem kontynentalnym, niemniej zawierającym pewne cechy insularne (ortografia, glosy iryjskie)¹⁸, zdradza nie zawodowego skrybę, ale osobę sporadycznie posługującą się piórem. Dukt tej ręki jest nie tylko niewyrobiony (zmienny moduł pisma, problemy z utrzymaniem linii), ale również niejednolity i wykazuje dość widoczne odchylenia, zachodzące niekiedy nawet w obrębie jednej strony. Cechy te skłoniły, jak wiemy, B. Güterbocka do wyodrębnienia z niej aż trzech osobnych pisarzy. Niemiecki badacz nie uwzględnił jednak faktu, iż nawet w tych partiach, które traktował jako wytwór jednego pisarza (oznaczonego przez niego jako ręka 3), na jednej stronie jest zauważalna duża nieregularność duktu i zastosowanie różnych odcieni inkaustu, co znacząco podważa siłę argumentu o zasadności rozróżnienia przez niego rąk 2, 3 i 4 na bazie paleografii.

Jak już wspomniałem wyżej uważam, iż jest to jednak jedna i ta sama osoba, co najwyżej możemy mówić o kilku etapach jej pracy, zapewne niekiedy oddzielonych od siebie dłuższymi przerwami (np. *Kontynuacja I* kroniki i pojedyncze glosy uzupełniające obecne w całej kronice). Przyjmuję więc, iż w pierwszej fazie R 2 spisała pozostałą część III księgi do AE 1095/1098 (AD 1073/1076)¹⁹, dopisała minią imiona konsulów, zapiski o papieżach oraz daty AE i AD od AE 224 (AD 202)²⁰, a także spisała część spośród pierwszych 24 kart kodeksu – tablicę komputystyczną²¹, pierwszą tablicę synchronistyczną²² i tablicę paschalną²³. Ponadto w kilku fazach ręka R 2 sporządziła większość glos marginalnych, w tym interesujących nas tutaj glos iryjskich

¹⁷ Pod AD 207, Pal. lat. 830, k. 118. Jest to tym bardziej zagadkowe, że zapiska ta nie powstała na razurze.

¹⁸ O hibernizmach w ortografii i gramatyce łacińskiej pisarzy iroszkockich zob. zwł.: B. Löfstedt, *Der hibernolateinische Grammatiker Malsachanus*, Uppsala 1965, passim; idem, *Some Linguistic Remarks on Hiberno-Latin*, „*Studia Hibernica*” 1979, t. 19, s. 161-169; oraz D.A. Sikorski, *Anglosasi i wpływy anglosaskie w skryptoriach karolińskich do końca IX wieku (Studium paleograficzno-kodykologiczne)*, Poznań 2005, zwł. s. 240-241, 276-277.

¹⁹ Pal. lat. 830, k. 150-165v.

²⁰ Pal. lat. 830, k. 118.

²¹ Pal. lat. 830, k. 2-3.

²² Pal. lat. 830, k. 4-10v.

²³ Pal. lat. 830, k. 18-24v.

oraz wiele uzupełnień interlinearnych w całym kodeksie. Następnie R 2, wyraźnie w osobnej fazie, spisał tzw. *Kontynuację I* obejmującą lata AE 1096-1104 (AD 1074-1082)²⁴ oraz dalsze zapiski uzupełniające, znajdujące się w całym kodeksie, m. in. pod koniec III księgi wraz z rymowanym akrostychem będącym swoistym kolofonem *Kroniki*²⁵. Charakter tych trzech ostatnich zapisek jest ważnym argumentem na rzecz identyfikacji R 2 z samym Marianem Szkotem²⁶. Na rzecz identyfikacji R 2 z naszym iroszkockim inkluzem świadczy też bardzo duża liczba uzupełnień, których dokonał ten pisarz oraz fakt spisania przez niego wszystkich „materiałów roboczych”, które stały się później pierwszymi składkami watykańskiego kodeksu. Uwzględniając charakter tych uzupełnień i ich rozmieszczenie, trudno byłoby przypisać im inne autorstwo niż samego Mariana Szkota.

Watykański rękopis kroniki spotkał się już dawno z zainteresowaniem filologów z racji występowania w nim kilku zapisek marginalnych w języku iroszkockim. Pierwsi wydawcy kroniki – Jan Basilius Herold²⁷ oraz Burchard Gotthelf Struvius²⁸ – pominieli jednak zupełnie niełacińskie glosy. Kolejny wydawca, Georg Waitz²⁹ który, wydał jedynie III księgę *Kroniki świata* oraz parę drobnych fragmentów kodeksu we wstępie do edycji zacytował, choć niezbyt wiernie i z błędami, jedynie dwie glosy iroszkockie, które zamieścił ponadto w dołączonej stronie z faksymilami rękopisu³⁰. Niemiecki wydawca przytoczył ponadto wykaz władców iryjskich³¹ oraz frazę kończącą kronikę, którą – jak sam przyznał – nie do końca rozumiał: *cetera qu-*

²⁴ Pal. lat. 830, k. 165v-166.

²⁵ Pal. lat. 830, k. 165v.

²⁶ Por. B. Güterbock, *Aus irischen handschriften in Turin und Rom*, „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung” 1895, t. 33, s. 89-100, s. 98.

²⁷ *Mariani Scoti, poetae, mathematici, philosophi et theologi eximii, monachi Fuldensis, historici probatissimi, Chronica: ad Euangelij veritatem, post Hebraicae sacrosanctae scripturae et septuaginta interpretum variationem, magno iudicio discussam et correctam, carta enumeratione temporum conscripta. Adieciimus Martini Poloni Archiepiscopi Consentini, eiusdem argumenti historiam: cuius in Pontificios scriptores, a multis iam annis ob singularis fidei opinionem magnus fuit usus, atque frequens memoria ...*, Basileae: per Iacobum Parcum, expensis Ioannis Oporini, 1559.

²⁸ *Mariani Scoti, historiographi sui temporis clarissimi, ac monachi fuldensis, chronicorum libri III*, [w:] *Rerum Germanicarum Scriptores aliquot insignes, qui historiam et res gestas germanorum medii potissimum aevi inde a Carolo M. ad Carolum V usque per annales literis consignarunt, primum collectore Joanne Pistorio Nidano, tribus tomis ...*, editione tertia ..., curante Burcardo Gotthelfk. Struvio, Ratisbonae 1726, s. 441-544.

²⁹ *Mariani Scoti chronicon a. 1-1082*, ed. G. Waitz, [w:] *Monumenta Germaniae Historica Scriptores*, t. V, Hannoverae 1844, s. 481-564.

³⁰ *Mariani Chronicon*, s. 481 i tabl. IV.

³¹ *Ibidem*, s. 555, p. 31.

*idem non intelligo*³². Podobnie do niezrozumienia iroszkockich fraz przyznał się także w innych miejscach edycji³³.

Wydanie tekstu części *Kroniki* w zasłużonej serii *Monumenta Germaniae Historica* przyczyniło się do wzrostu zainteresowania ze strony filologów. Już autor *Grammatica celtica*, Johann Kaspar Zeuss, bliżej przyjrzał się trzem ustępom dzieła Mariana Szkota³⁴. Niestety niemiecki filolog nie znał rękopisu i swoje badania musiał ograniczyć do niedoskonałego tekstu przekazanego przez Waitza oraz zamieszczonego faksymile. Kolejnym filologiem, który zainteresował się mogunckim zabytkiem, był Henrich Zimmer, który w swych *Glossae Hibernicae* zamieścił swoją wersję not marginalnych wydanych przez Waitza i Zeussa³⁵. Zimmer wydał także listę władców iroszkockich oraz kilka wcześniej pominiętych zapisek z księgi III odnoszących się bezpośrednio do dziejów Irlandii. Niestety także i jego praca nie była pozbawiona błędów, częściowo powielonych za Waitzem.

Kolejnym badaczem glos z kodeksu watykańskiego był Whitley Stokes, który konfrontując tekst Waitza z rękopisem, poprawił błędy wcześniejszych wydawców, odkrywając przy okazji kilka nowych, nieznanych wcześniej zapisek³⁶. Kolejne uwagi i korekty wniósł Bartholomew Mac Carthy, który teksty zapisek, wraz z tłumaczeniem na język angielski, zaopatrzył w obszernie wyjaśnienia interpretacyjne³⁷. Analizie samego materiału iroszkockiego swą pracę poświęcił także B. Güterbock, który poza wprowadzeniem kilku poprawek w stosunku do poprzednich wydań zamieścił szczegółową analizę rąk pisarskich kodeksu³⁸. Po tym krótkim okresie żywego zainteresowania dziełem Mariana w latach 80.-90. XIX stulecia ponowny głos w sprawie watykańskiego kodeksu pojawił się dopiero w 1929 roku, kiedy to E.J. Gwynn opublikował krótki tekst, w którym zwrócił uwagę na błąd w interpretacji jednej z glos, jaki popełnił B. Mac Carthy³⁹. W końcu notami marginalnymi zajął się także Brian Ó Cuív, który zamieścił w swoim artykule najlepsze z dotychczasowych wydanie

³² *Ibidem*, s. 484, p. 19.

³³ *Ibidem*, s. 529, p. 11.

³⁴ J.K. Zeuss, *Grammatica celtica: e monumentis vetustis tam hibernicae linguae quam britannicae, dialecti cambricae, cornicae, armoricae, nec non e gallicae priscae reliquiis*, t. 1, Leipzig 1853, s. XVII, XXVII-XXVIII, 944-945.

³⁵ H. Zimmer, *Glossae Hibernicae*, Berlin 1881, s. XIII-XIV, 274-282.

³⁶ W. Stokes, *Spicilegium Vaticanum*, "The Academy" 1889, t. 35, s. 26-27; idem, *Hibernica*, "Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung" 1890, t. 31, s. 248-253.

³⁷ B. Mac Carthy, *The Codex Palatino-Vaticanus No 830*, s. 1-36.

³⁸ B. Güterbock, *Aus irischen handschriften*, s. 89-100.

³⁹ E.J. Gwynn, "Hermathena" 1929, t. 20, s. 261-263.

wszystkich glos marginalnych wraz z ich tłumaczeniem na język angielski i szczegółową analizą filologiczną⁴⁰.

W poniższym przedstawieniu zapisek iroszkockich z kodeksu watykańskiego kroniki Mariana Szkota oparłem się na ostatnim wydaniu B. Ó Cuíva, zamieszczając równocześnie tłumaczenie tekstów iroszkockich na język polski. Fragmenty w języku łacińskim pozostawiam bez tłumaczenia. Lekcje Ó Cuíva skolacjonowałem podczas autopsji watykańskiego rękopisu *Kroniki*, wprowadzając pewne zmiany zarówno we frazach łacińskich, jak i iroszkockich⁴¹. Większość zapisek została ponadto zaopatrzona przeze mnie w komentarz wyjaśniający jej sens i znaczenie z uwzględnieniem kontekstu, w którym się pojawiła. W zasadzie zrezygnowałem natomiast ze szczegółowego komentarza filologicznego, odsyłając zainteresowanych do wspomnianej pracy B. Ó Cuíva, w której zagadnienie to zostało opracowane bardzo dobrze.

Zapiska nr 1: k. 33, margines górny, zapiska w 2 liniach przez całą szerokość strony, ręka R 1.

IS oemenn du'n indiv a maélbrigte clv'senáir isin clvsail in magantia isin dardóen ria féil petair isin cetbliadain dend legáid id est isin bliadain i rromarbat diarmait {rí lagen, et isiside}^a | cetna bliadain tanacsa a albain in perigrinitate mea, et scripsi hunc librum pro caritate, tibi et scotis omnibus id est hibernensibus quia sum ipse hibernensis.

^a Dopisane tą samą ręką na końcu drugiego wersu

„Przyjemnie jest nam dzisiaj, o Mael Brigitte inkluzie, w inkluzji w Maguncji w czwartek przed świętem św. Piotra, w pierwszym roku legacji, czyli w roku, w którym zginął Diarmait, król Leinster . I to jest ten sam rok, w którym wyjechałem ze Szkocji *in perigrinitate mea, et scripsi hunc librum pro caritate, tibi et scotis omnibus id est hibernensibus quia sum ipse hibernensis.*”

Głosa ta, zapisana ręką pisarza R 1, który jest autorem większej części całej *Kroniki*, powstała 28 czerwca AE 1094 (AD 1072). Datę roczną możemy ustalić dzięki dwóm wydarzeniom przytoczonym przez skrybę: śmierci Diarmaita mac Maíl na mBó króla Leinter, któ-

⁴⁰ B. Ó Cuív, *The Irish Marginalia in Codex Palatino-Vaticanus No. 830*, “Éigse. A Journal of Irish Studies” 1994, t. 24, s. 45-67.

⁴¹ Różnice w stosunku do edycji B. Ó Cuíva sprowadzają się głównie do tego, że pozostawiam oryginalną grafie i interpunkcję oraz zamieszczam akcenty jedynie w tych miejscach, w których widnieją w oryginale.

ra nastąpiła w roku AE 1094 (AD 1072) i została pod tym rokiem odnotowana w *Kronice*⁴² oraz przewodniczeniu przez mianowanego w 1071 papieskim legatem arcybiskupa Moguncji Zygfyda obradom synodu, mającego rozpatrzyć oskarżenie biskupa Konstancji o symonię. Z kolei datę dzienną – słowa pisarza, który precyzyjnie określa dzień – czwartek przed św. Piotrem. Biorąc pod uwagę, iż dzień św. św. Piotra i Pawła przypada 29 czerwca, a w 1072 r. było to w piątek, dniem zapisania glosy musiał być 28 czerwca. Zapiska ta pozwala nam określić zatem początek prac Mariana nad kroniką. Zainicjowania prac nie można przesuwac zbyt daleko przed wspomniany dzień 28 czerwca, na co wskazuje druga część glosy, w której skryba przyznaje się, iż przybył z kraju rodzinnego na kontynent niedawno, bo dopiero w tym roku, a więc nie mógł już od dawna przebywać w Moguncji. Także miejsce, w którym została wpisana glosa – 4 strona od początku I księgi – pozwala przypuszczać, że Marian rozpoczął dyktowanie dzieła około 28 czerwca. Przypuszczenie, że skryba taką informację zamieścił w jednym z pierwszych dni prac nad kroniką zdaje się potwierdzać końcowa fraza – *et scripsi hunc librum pro caritate, tibi et scotis omnibus id est hibernensibus quia sum ipse hibernensis* – w której autor wyraził swoje motywy, które skłoniły go do pomocy Marianowi w spisaniu jego dzieła. Zapiska ta jest także bezpośrednim dowodem, iż Marian dyktował swoje dzieło pisarzowi, który był jego krajanem oraz że pracując nad *Kroniką* Marian, był zamurowany w swej celi, prowadzą żywot inkluza.

Z zapiski tej nie możemy poznać przyczyn przybycia skryby do Moguncji. Dotychczasowi badacze – błędnie odczytując fragment glosy – domyślali się, iż jego pielgrzymka na kontynent była wynikiem pokuty nałożonej w macierzystym klasztorze w Irlandii. Interpretacja ta opierała się na odczytaniu fragmentu: *isin cetbliadain dend legáid* jako *isin cētbliadain dendegáid*, co miało oznaczać „in the first year of the [penitential] rule [imposed upon me]”⁴³. W ten sposób – idąc za G. Waitzem – fragment ten rozumieli zarówno H. Zimmer, B. Mac Carthy, B. Güterbock, jak i J. Strzelczyk, który przetłumaczył frazę: „w pierwszym roku [odbywania] mej kary”⁴⁴. Dopiero analiza filologiczna przeprowadzona przez E.G. Gwynna rzuciła nowe światło na to zagadnienie⁴⁵; jego propozycję odczytu zaakceptował w pełni także B. Ó Cuív⁴⁶. Wskutek przyjętej emendacji fragment ten należy prze-

⁴² Pal. lat. 830, k. 165.

⁴³ B. Mac Carthy, *The Codex Palatino-Vaticanus No 830*, s. 15.

⁴⁴ J. Strzelczyk, *Iroszkoci*, s. 368.

⁴⁵ E.G. Gwynn, „Hermathena” 1929, t. 20, s. 261n.

⁴⁶ B. Ó Cuív, *The Irish Marginalia*, 51n.

tłumaczyć: „w pierwszym roku legacji” i odnosić do otrzymania godności legata przez mogunckiego arcybiskupa Zygryda w 1071 r. Datowanie według takiego wydarzenia nie jest niczym nadzwyczajnym – z jednej strony otrzymanie godności legackiej przez miejscowego zwierzchnika było niezwykle doniosłym wydarzeniem, z drugiej zaś tworzyło równowagę dla irlandzkiej perspektywy, wyrażonej przywołaniem śmierci króla Diarmaita. Tak więc z punktu widzenia logiki zdania emendacja E.G. Gwynna jest jak najbardziej uzasadniona. W zapisce tej zwraca uwagę użycie w jej drugiej części łaciny.

Zapiska nr 2: k. 67v, margines górny, zapiska w 2 liniach przez całą szerokość strony, ręka R 1.

IS obenn du'n indiu, á mélbrigte clusenáir dia mairt II kalendas augusti, mani derntais scoloca manestrech maurittii braflacc damsá for lebeunn^a in tige | coittcenn ut cecidi cum tabulis in fundo stercoris, sed gratias ago nec mersus sum in stercore francorum, sed tamen oro discentes ut dent maledictionem illis.

^a Ewentualnie: *lebeunaib*.

“Przyjemnie byłoby nam dzisiaj, o Mael Brigitte, we wtorek, w drugie Kalendy sierpnia, gdyby nie fakt, że uczniowie z klasztoru św. Marcina⁴⁷ zastawili dla mnie pułapkę na platformie szaletu, *ut cecidi cum tabulis in fundo stercoris, sed gratias ago nec mersus sum in stercore francorum, sed tamen oro discentes ut dent maledictionem illis.*”

Zapiska ta została sporządzona 31 lipca tego samego roku, co poprzednia, a więc AD 1072. Jej autorem był ten sam skryba, co znajduje potwierdzenie – oprócz dowodów paleograficznych – w jej układzie: obie mają wyraźnie dwudzielną strukturę – pierwsza część spisana jest w języku iryjskim, koniec zaś po łacinie; obie zaczynają się od identycznej frazy – „Radujmy się dziś, o Mael Brigitte inkluzie [...]” wraz z określeniem dnia tygodnia i miesiąca. Fakt datowania obu zapisek pozwala nam stwierdzić, iż anonimowy skryba R 1 przepisał 70 stron tekstu przez 33 dni, co daje wynik ponad 2 stron dziennie. Charakter tej zapiski jest jednak nieco inny: pisarz nie mówi o swej pracy nad kodeksem, ale o tragikomicznym wydarzeniu, które przytrafiło mu się w klasztorze. Wynika z niej mianowicie, iż nowo przybyły mnich stał się obiektem żartów uczniów („scoloca”) przebywających

⁴⁷ B. Ó Cuív, *The Irish Marginalia*, 52 tłumaczy wezwanie klasztoru jako „Mauritius” (św. Maurycego), ale w tym wypadku musi chodzić o katedrę św. Marcina w Moguncji.

w klasztorze⁴⁸. Uczniowie ci pewnego dnia zastawili na niego pułapkę w klasztornej toalecie, w wyniku czego pisarz – jak sam nie omieszkął zaznaczyć – z tabliczkami woskowymi (*cum tabulis*) wpadł do kloaki. Mimo to, pokorny mnich nie ma żalu do żartownisiów i prosi ich nauczycieli (*discentes*)⁴⁹ o to, by poniechali kary wobec swych uczniów. W głosie tej uwidacznia się także niechęć Iroszkotów do Franków, uznawanych za gorszych od nich samych – skryba, po wpadnięciu do kloaki, miał dziękować za to, iż nie był to dół z ekskrementami Franków: *sed gratias ago nec mersus sum in stercore francorum*.

Zapiska nr 3: k. 38, margines górny, zapiska w 3 wersach przez całą szerokość strony, ręka R 2.

- [wers 1] *Cenn ard adaim etrocht rád,
a tir glan griana garad,
a brunnechor nad bréc bron,
a tir alaenn arabion vel aradon. |*
- [wers 2] *A bru a laban {vel adilon} is lia,
a cossa a tir dagaria {vel gagonia},
do darigne dia dia deoin,
a huil do uisque ind aeor. |*
- [wers 3] *A anim do tinfiud de,
doridnact do ba gnim glé,
fer cotnic brath buidnib gell,
is les cech fāth cech forcenn. Cenn adaem.*

„[wers 1] Szlachetna głowa Adama, to jasne powiedzenie, [przybyła] z jasnej, słonecznej ziemi Aradu; jego pierś - która nie jest żalonym kłamstwem - z pięknej krainy Arabion lub Aradonu.

[wers 2] Jego brzuch od Labana czy Dilonu jest najliczniejszy, jego stopy z ziemi Dagarii lub Gagonii; z własnej woli Bóg uczynił dla niego jego krew z wody [znajdującej się w] atmosferze.

[wers 3] Jego dusza z boskiego oddechu została mu dana, był to czysty czyn; Ten, kto ma władzę nad sądem, z zespołami obietnic, każde dzieło, każdy koniec jest jego.”

⁴⁸ Inaczej termin ten próbowali tłumaczyć G. Waitz, *Mariani Chronicon*, s. 481, p. 4 oraz B. Mac Carthy, *The Codex Palatino-Vaticanus No 830*, s. 16, którzy jako sprawców żartu widzieli klasztornych chłopów, co jednak nie pasuje przy uwzględnieniu drugiej, łacińskiej części glosy, gdzie jest mowa o nauczycielach.

⁴⁹ B. Mac Carthy, *The Codex Palatino-Vaticanus No 830*, s. 16 pod pojęciem *discentes* widział uczniów Mariana.

Autorem kolejnych glos była już inna ręka (R 2), spod pióra której wyszło kilka glos iryjskich w całej kronice oraz szereg zapisek o św. Patryku i św. Brygidzie na k. 138-148. Zapiski jego autorstwa mają zupełnie inny charakter niż teksty ręki R 1. Glosy te to fragmenty iroszkockich rymowanych poematów, sławiących postacie starotestamentowe oraz iryjskich świętych. Wszystkie pojawiają się w odpowiednich miejscach w wyraźnej korelacji z tekstem kroniki.

Przykładowo zapiska nr 3 wychwalająca Adama pojawia się w miejscu, w którym jest mowa o pokoleniach Adama – Adamie, Se-cie, Enosie, Kainanie, itd. (Rdz 5) – z ułożeniem ich w ciąg chronologiczny⁵⁰. Glosator ukazuje Adama jako nadczłowieka, w którego członkach skupiają się siły i najlepsze przymioty całego świata: głowa przybyła ze słonecznej ziemi Garad, pierś z pięknej krainy Arabion (lub Aradon), brzuch z Laban (lub Dillon), stopy z Dagaria (lub Gagonia). Z kolei wewnątrz Adama ma istic boskie przymioty: jego dusza powstała z oddechu Boga, a moc jest niemożliwa do ogarnięcia przez człowieka.

Poemat ten nie jest jednak efektem samodzielnej twórczości skryby, lecz fragmentem znanego z innych przekazów poematu *Cennard Ádaim étrocht rád*. Najważniejszy rękopis, zawierający cały tekst utworu, to pochodzący z końca XI – początku XII w. słynny Rawlinson B 505⁵¹, który powstał najprawdopodobniej w opactwie Kildare w królestwie Leinster⁵². Kompletny poemat liczy 10 zwrotek⁵³, z których 3 pierwsze – choć z pewnymi odmiankami, zwłaszcza w wypadku nazw własnych – odpowiadają tekstowi naszej glosy.

Zapiska nr 4: k. 39v, margines zewnętrzny, zapiska w 5 wersach na wysokości połowy strony, ręka R 2.

Eua mater humani generis {obiit}^a |
Dech bliadna bae eua |
dés daem in imneda |
ac coí {der}^b ro rig nimi |

⁵⁰ Pal. lat. 830, k. 37v n.

⁵¹ Oxford, Bodleian Library, Rawlinson B. 502, k. 46, gdzie wymieniony poemat. Por. faksymile całego kodeksu: *Rawlinson B 502, a Collection of Pices in Prose and Verse in the Irish Language Compiled during the Eleventh and Twelfth Centuries now Published in Facsimile from the Original Manuscript in the Bodleian Library with Introduction and Indexes*, ed. by K. Mayer, Oxford 1909.

⁵² A.P. Smyth, *Celtic Leinster: Towards an Historical Geography of Early Irish Civilization, AD 500-1600*, Blackrock 1982.

⁵³ Podstawowa edycja: K. Meyer, *Aus Rawlinson B. 502*, „Zeitschrift für celtische Philologie” 1901, t. 3, s. 23. Zob. też P. Ó Néill, *Airbertach Mac Cosse’s Poem on the Psalter*, „Éigse. A Journal of Irish Studies” 1977-78, t. 17, s. 19-46, gdzie podsumowanie nowych badań.

co rosruc serg sirligi.

^a Wyraz dopisany tą samą ręką powyżej *generis*.

^b Wyraz dopisany tą samą ręką nad *coi ro*.

Eua mater humani generis obiit. Przez dziesięć lat po śmierci Adama, Ewa była w smutku, lamentując ze łzami w oczach króla niebios, dopóki długa choroba nie zabrała jej.

Zapiska nr 4 pojawia się w dalszej części fragmentu *Kroniki* mówiącej o pokoleniach Adama – Lamecha i Noe. W pokoleniu Lamecha Marian odnotował dwa wydarzenia – śmierć Adama (w 56 roku Lamecha)⁵⁴ oraz Seta (w 168 roku Lamecha)⁵⁵. Podczas późniejszej redakcji – ręką skryby R 2 – dopisał ponadto na marginesie zewnętrzny przy 66 r. Lamecha łacińską zapiskę o śmierci Ewy: *Eua mater humani generis obiit*, a pod nią – już w języku iryjskim – krótki poemat o jej śmierci, która nastąpiła dziesięć lat po odejściu Adama. Również i ten utwór nie wyszedł spod pióra Mariana czy jego skryby, ale był znany w ich ojczyźnie. Niemal w identycznej formie zachował się na marginesie poematu *Leabhar Breac*⁵⁶.

Zapiska nr 5: k. 40, margines dolny, zapiska w 5 wersach przez całą szerokość strony, ręką R 2.

- [wers 1] *Cethror coic ichit iar fír
gen uabor gen imarim,
ise lin in grega glaen
claenne eua acus adaim. |*
- [wers 2] *Da macc deac ar fichit ann
oenben cech fir nos digbann
es fichi macc mor in ler
es da mnae im cech oenfer. |*
- [wers 3] ^a*Coica macc da macc do mblaed^a
da ingen ar sechtmogaet
^bed on^b ruc eua do claenn
d adam cén bae i colainn. |*
- [wers 4] *Sil [...]^c sosar na macc min*

⁵⁴ Pal. lat. 830, k. 39-39v.

⁵⁵ Pal. lat. 830, k. 39v.

⁵⁶ *Leabhar Breac: The Speckled Book, Otherwise Styled Leabhar Mór Dúna Doighre, the Great Book of Dun Doighre, a Collection of Pieces in Irish and Latin, Compiled from Ancient Sources About the Close of the Fourteenth Century, Now for the First Time Published from the Original Manuscript in the Library of the Royal Irish Academy*, ed. by J. O'Longan, J.J. Gilbert, Dublin 1872-1876, s. 90.

*ruc in rigan don rorig
sechna solus grian fa gel
ba hi sosar nan n ingen.*

^{a- a} Tą samą ręką pod frazą dopisane: *Da mac ar coicaet co mblaet.*

^{b- b} Tą samą ręką pod frazą dopisane: *ised.*

^c Wolne miejsce na 3 litery.

“[wers 1] Cztery osoby i pięć punktów w prawdzie bez dumy i przesady to liczba czystej rodziny dzieci Ewy i Adama.

[wers 2] Dwunastu i dwudziestu synów tam, jedna żona dla każdego człowieka zdejmując je, i dwadzieścia synów, wielki tłum, z dwoma żonami dla każdego z nich.

[wers 3] Pięćdziesięciu synów [i] dwóch sławnych, dwie córki i siedemdziesiąt, to jest tyle, ile Ewa urodziła dzieci Adamowi, gdy był w ciebie.

[wers 4] Sil [był] najmłodszym z łagodnych synów, których królowa urodziła wielkiemu królowi; Jasna Sechna, lśniąca słońce, była najmłodszą córką

W dalszej części *Kroniki* mówiącej o potomkach Adama i Ewy, w miejscu pokolenia Noego pisarz R 2 umieścił dwie zapiski marginalne – łacińską na górnym i iryjską na dolnym marginesie. Pierwsza z nich brzmi: *Noe interpretatur consolatio vel consolator quia homines in diebus noe consolati sunt, dum a peccato extincti sunt in diluuiio, vel requies interpretatur noe, | quia omnibus animatibus praestitit requiem, vel requies interpretatur noe quia omnia elementa per diluuium in illis diebus requieuerunt. | Dominus fecit adam ad imaginem et similitudinem suam, homines autem ad similitudinem adę facti sunt, sic beda dixit super generis.*⁵⁷ Głosa ta, przedstawiająca dwie interpretacje imienia Noe (rozumianego jako pocieszenie i odpoczynek), w drugiej części przechodzi do przypomnienia – za Bedą – biblijnego faktu, iż Bóg stworzył Adama na swój obraz i podobieństwo, a co za tym idzie, wszyscy ludzie są stworzeni na podobieństwo Adama. Konstatacja ta jest niejako punktem wyjścia glosy iryjskiej, zamieszczonej na dolnym marginesie, która mówi o liczbie dzieci pierwszych ludzi. Zachodzi tutaj jednak pewna sprzeczność – w pierwszej zwrotce pisarz wymienia 104 dzieci Adama i Ewy ($4 + 5 * 20 = 104$), w dwóch kolejnych natomiast 124 potoków ($(12 + 20) * 2 + 20 * 3 = 124$ oraz $52 + 72 = 124$). Poemat ten w tej formie nie jest znany z innych rękopisów iroszkockich, co jednak nie dowodzi, iż jest on samo-

⁵⁷ Pal. lat. 830, k. 40.

dzielnym dziełem naszego glosatora. Jest on bowiem podobny do fragmentu poematu nr 11 ze zbioru 162 wczesnośrednioiryskich poematów mówiących o Stworzeniu, zawartych w słynnym *Saltair na Rann*, który zachował się w znanym nam już XI/XII-wiecznym kodeksie Rawlinson B 502⁵⁸. Poemat z *Saltair na Rann* wymienia jednak 72 synów i tyleż samo córek Adama i Ewy. Prawdopodobnie w tym czasie istniały rozbieżne tradycje na ten temat, czego ilustracją jest właśnie nasza glosa z wewnętrznymi sprzecznościami odnośnie do ilości dzieci pierwszych Rodziców.

Zapiska nr 6: k. 47v-48, 3 pierwsze wersy – k. 47v, margines dolny, w 3 wersach przez całą szerokość strony; wers 4 – k. 48, margines górny w 1 linii przez całą szerokość strony, ręka R 2.

- [wers 1] *Ben ro marbsat fir gaba*
ingen fir do threib iuda,
a fer do threib leui lóir
is fair ro himred ecoir. |
- [wers 2] *Coica mile mor in cath*
sesca mile fer n armach,
do híl iacoib es eol dam,
aen aénmnaé da rochratar. |
- [wers 3] *Timcell ban acus mac mín*
trebe beoda beniamin,
is timcell ind áir ro lád
for munter iobis galad. |
- [wers 4] *Tricha trener ar cet cert*
acus tri mile sescat

⁵⁸ Oxford, Bodleian Library, Rawlinson B. 502, k. 19-40; zob. zvl.: faksymile kodeksu *Rawlinson B 502, a Collection of Pices in Prose and Verse in the Irish Language*, passim; wydanie poematu z komentarzem *The Saltair na rann: a Collection of Early Middle Irish Poems Edited from MS Rawlinson B 502 in the Bodleian Library*, ed. by W. Stokes, Oxford 1883; oraz najpełniejsze opracowanie *The Irish Adam and Eve Story from Saltair na rann*, t. 1-2, ed. D. Greene, F. Kelly, Oxford 1976; por. też *A Golden Treasury of Irish Poetry: AD 600 to 1200*, ed. by D. Greene, F. O'Connor, London 1967, s. 115-122, gdzie wykaz literatury. Najnowsze szczegółowe opracowania: G.S. Mac Eoin, *Observations on Saltair na rann*, "Zeitschrift für celtische Philologie" 1982, t. 39, s. 1-28; J. Carey, *Cosmology in Saltair na rann*, *Celtica* 1985, 17, s. 33-52; idem, *The Heavenly City in Saltair na rann*, *Celtica* 1986, t. 18, s. 87-104; idem, *A Tract on Creation' "Éigse. A Journal of Irish Studies"* 1986, t. 21, s. 1-9; idem, *Angelology in Saltair na rann*, "Celtica" 1987, t. 19, s. 1-8; idem, *Visio Sancti Pauli and the Saltair's Hell*, "Éigse. A Journal of Irish Studies" 1989, t. 23, s. 39-44; B. Murdoch, *From the Flood to the Tower of Babel: Some Notes on Saltair na rann XIII-XXIV*, "Ériu" 1989, t. 40, s. 69-92; idem, *Saltair na Rann XXV-XXXIV: from Abraham to Joseph*, "Ériu" 1995, t. 46, s. 93-119.

*tuag in t adbar rodos bae
a marbad ule im oenmnae.*

“[wers 1] Niewiasta, którą zabili ludzie Gabaa, była córką człowieka z pokolenia Judy; jej mąż [pochodzący] z plemienia zamożnego Lewiego, był tym, któremu wyrządzono niesprawiedliwość.

[wers 2] Pięćdziesiąt tysięcy wielkich wojowników i sześćdziesiąt tysięcy z nasienia Jakuba, wiem o tym, upadło z powodu jednej kobiety,

[wers 3] oprócz kobiet i łagodnych młodzieńców żyjącego plemienia Beniamina, a także rzezi zadanej ludziom z Jabes Galaad.

[wers 4] Dokładnie sto trzydzieści bohaterów i sześćdziesiąt trzy tysiące, z żalostnej przyczyny powinno umrzeć z powodu jednej napotkanej kobiety.”

Zapiska nr 6 powstała w dwóch etapach: najpierw R 2 u dołu k. 47v zamieścił 3 zwrotki poematu, później zaś ten sam pisarz na kolejnej stronie (na górnym marginesie k. 48) dopisał ostatnią, czwartą zwrotkę, opatrując ją odnośnikiem graficznym łączącym z poprzednimi. Cała glosa jest poetyckim komentarzem do opisywanych w tym miejscu *Kroniki* wydarzeń, które rozgrywały się w czasach Jozuego oraz pierwszych Sędziów – Otoniela i Ehuda (Aoda), a które są znane z Ksiąg Jozuego i Sędziów. Poemat ten mówi o wymordowaniu Beniaminitów, którzy dopuścili się zbrodni na kobiecie z plemienia Judy, żonie Lewity (Sdz 19-21). W części pierwszej poematu (zwrotka 2 i 3) jest mowa o 110 tysiącach poległych, co jest sprzeczne z danymi Biblii, gdzie wymienia się 65 030 lub 65 130 zabitych po obu stronach. Z kolei ostatnia zwrotka, która jest niejako rekapitulacją informacji zawartych w dwóch poprzednich, wymienia 63 130 poległych. Jak słusznie zauważył już B. Mac Carthy, a poparł ostatnio B. Ó Cuív, liczba ta mogła powstać przez zamienienie jednego wyrazu – „cóic” (5) na „tri” (3)⁵⁹. Tak czy inaczej, pisarz R 2 w pierwszej części glosy przekazał bliższą biblijnemu archetypowi liczbę zabitych „synów Jakuba”. Dlaczego więc dalej podał zupełnie inne liczby? Przyczyną tego był zapewne prosty błąd paleograficzny popełniony – być może – już przez autora znanego mu wcześniejszego przekazu.

Dowód na to odnajdujemy w innym, zachowanym przekazie tego poematu. Zwrotki 2 i 3 poematu z naszej glosy odnajdujemy bowiem w dziele zwanym *Ua Mael Uanaig*, znajdującym się na górnym

⁵⁹ B. Mac Carthy, *The Codex Palatino-Vaticanus*, s. 28; B. Ó Cuív, *The Irish marginalia*, s. 61n.

marginesie rękopisu zawierającego *Ewangelię* w wersji *Wulgaty*⁶⁰. Kodeks ten powstał w Armagh w 1138 r., a został spisany przez Maelbrigte hua Maeluánaig⁶¹. W zapisce tej jest jednak jedna drobna, niemniej istotna odmianka: w pierwszym wersie 1 zwrotki w miejsce „cóica” znajduje się „cóic”⁶², co daje zamiast 50 [tysięcy i 60 tysięcy] czyli 110 000, 5 [tysięcy i 60 tysięcy] czyli 65 000 zabitych, a więc zaokrągloną do pełnych tysięcy liczbę poległych znaną z Biblii. Taka też liczba musiała widnieć w iryjskiej podstawie, którą znał pisarz R 2. Warto w tym miejscu wspomnieć, iż w dziele Ua Mael Uanaig glosa o zabitych Beniaminitach pojawia się w zupełnie innym kontekście – łączy się z prorocstwem Jeremiasza przypominanym w *Ewangeli* św. Mateusza (Mt 2, 18), przy okazji rzezi niewinnych dzieci z Betlejem, które to wydarzenia komentator dzieła Maelbrigte łączy z wydarzeniami ze *Starego Testamentu*.

Zapiska nr 7: k. 147v-148, 3 pierwsze wersy – k. 147v, margines górny, w 3 liniach, wers 4 – k. 148, margines górny w 2 liniach, ręka R 2.

[wers 1]	<i>ol pátraec </i>
[wers 2]	<i>A brigit a noébchallech a bréo óir dona déseb. </i>
[wers 3]	<i>Trícha bliadan gen chrédem bennach érenn dar mése. </i>
[wers 4]	<i>Bennach érenn in cech du, bennach ultu es conachtu. </i>
[wers 5]	<i>bennach lagniu in cech tan, acus bithbennach firu muman.</i>

“[wers 1] Patryk powiedział

[wers 2-3] O Brigit, o święta zakonnico, o złoty płomieniu Déise, przez trzydzieści pełnych lat błogosławiąca Irlandię po mnie.

⁶⁰ London, British Library, Harley 1802, k. 11v. Zob. zwł. J. Ritmueller, *The Gospel Commentary of Mael Brigte ua Maeluanaig and its Hiberno-Latin Background*, “Peritia” 1983, t. 2, s. 185-214; J. O’Reilly, *The Hiberno-Latin Traditions of the Evangelists and the Gospel of Mael Brigte*, “Peritia” 1995, t. 9, s. 290-309.

⁶¹ Zob. R. Flower, *Catalogue of Irish Manuscripts in the British Museum*, t. II, London 1926, s. 428-432, gdzie szczegółowy opis całego rękopisu; oraz s. 430-431 (fragment 2.d), gdzie opis tej zapiski marginalnej. W sprawie autorstwa i datacji zob. też A.G. Watson, *Catalogue of Dated and Datable Manuscripts c. 700-1600 in the Department of Manuscripts The British Library*, London 1979, t. I: *The Text*, s. 121; por. też *ibidem*, t. II: *The Plates*, il. 74 (k. 61).

⁶² London, British Library, Harley 1802, k. 11v.

[wers 4-5] Błogosław Irlandię w każdym miejscu, błogosław Ulstermen i Connachtmen, błogosław Leinstermena przez cały czas i nieustannie błogosław mężczyzn z Munster.”

Zapiska nr 7 należy do grupy glos odnoszących się do iryjskich świętych i jest poświęcona św. Brygidzie. Pisarz R 2 wkłada w usta zmarłego 30 lat przed nią⁶³ św. Patryka prośbę o błogosławieństwo dla całej Irlandii, dla wszystkich irlandzkich prowincji: Ulsteru (Ulthu), Connaughtu (Conachtu), Leinsteru (Lagniu) oraz Munsteru (Mumam). Pominięto tutaj tylko prowincję środkową – Meath. Wymienienie jednak wszystkich czterech skrajnych w wystarczający sposób podkreślało chęć objęcia opieką świętego całej wyspy. Pojawienie się tej glosy wiąże się z odnotowaniem pod rokiem AE 543 (AD 521) śmierci Brygidy: *Sancta brigita scotta uirgo in hibernia obiit*, co zostało dodatkowo zaznaczone na zewnętrznym marginesie krótką notką: *sancta brigita obiit*.⁶⁴

Tekst tej glosy – podobnie jak było to w wypadku poprzednich poematów iryjskich – nie jest oryginalnym utworem mogunckiego mnicha, ale dziełem znanym z innych przekazów z zielonej wyspy. Obszerniejsza, pięciowrotkowa wersja poematu, zachowała się w pewnym iryjskim rękopisie zawierającym utwory poświęcone iroszkockim świętym⁶⁵.

Zapiska nr 8: k. 136v, margines zewnętrzny u dołu strony, zapiska powstała najprawdopodobniej w dwóch fazach: najpierw zapiska A – łacińska, w 7 wersach, napisana ręką R 2; a następnie zapiska B – łacińsko-iryjska, w 5 wersach, dopisana pod nią tą samą ręką R 2.

[zapiska A – łacińska] *Sanctus patricius nascitur | in britania insula | ex patre nomine calpuirn. | presbiter fuit ipse calpuirn et filius | diaconi nomine fotid. | Mater autem erat patricii | Conchess soror sancti | martini, de gallia. |*

[zapiska B – łacińsko-iryjska] *Sucath nomen in baptisate, | Cothraege dia mbae ic fo | gnam do cethartreb, | Magonius a germano, | Patricius id est pater ciuium a papa celestino.*

⁶³ Śmierć św. Patryka odnotowano w *Kronice* pod AE 523 (AD 491), Pal. lat. 830, k. 146v.

⁶⁴ Pal. lat. 830, k. 147v.

⁶⁵ Bibliothèque Royale Brussels, MS 5100-4, p. 48; wydania wraz z tłumaczeniami: W. Stokes, *Hibernica*, „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung” 1890, t. 31, s. 252-253; B. Ó Cuív, *The Irish Marginalia*, s. 65.

Zapiska nr 8 należy do grupy glos o iryjskich świętych. Glosa ta została umieszczona na zewnętrznym marginesie pod datą AE 394 (AD 372)⁶⁶ i mówi o narodzinach św. Patryka i jego najbliższej rodzinie: ojcu, dziadku oraz matce.

Zapiska nr 9: k. 151, margines górny, zapiska w 1 linii, ręka R 2.
Columcille egit cath culi dremne
„Colum Cille egit bitwę pod Cuildevny”

Zapiska nr 9 jest kolejną dwujęzyczną glosą łacińsko-iryjską, odnoszącą się do iroszkockich świętych. Została umieszczona na marginesie górnym z odnośnikiem do roku AE 585 (AD 563)⁶⁷.

Pisząc o iroszkockich zapiskach watykańskiego rękopisu, nie sposób pominąć jeszcze znajdującej się na k. 15v listy władców iroszkockich, która poza imionami zawiera kilka wyrazów iroszkockich. Listę tę wydał po raz pierwszy H. Zimmer, który jednak nie ustrzegł się przy tym pewnych błędów⁶⁸. Poprawionej edycji dokonał niedługo potem W. Stokes⁶⁹, jednak i on dopuścił się kilku błędów i szeregu niekonsekwencji, na część których zwrócił uwagę już B. Güterbock⁷⁰. W związku z tym jesteśmy zmuszeni do zamieszczenia poniżej własnej edycji, która uwzględniać będzie część propozycji wcześniejszych badaczy. Cała lista wraz z nagłówkiem została spisana ręką pisarza R 2, czyli najprawdopodobniej samego Mariana Szkota.

Nagłówek biegnący w jednej linii:

Hi sunt flathi hibernię qui ex dimedia parte ei id est do leth chuinn regerunt o chunn cetchatach co fland mac mail sechnaill.

Pod nagłówkiem znajduje się lista władców z latami panowania w dwóch kolumnach:

[k. 15va]

Conn art cormac annis LX
Corpri mac cormaic annis XXX
Fiache mullachletan annis XXV
Muredech tírech annis IIII
Euchu mugmedoin annis XXV
Conlae roiss annis IIII
Niall annis XXVII

⁶⁶ Pal. lat. 830, k. 136v.

⁶⁷ Pal. lat. 830, k. 151.

⁶⁸ H. Zimmer, *Glossae Hibernicae*, Berlin 1881.

⁶⁹ W. Stokes, *Hibernica*, s. 248n.

⁷⁰ B. Güterbock, *Aus irischnen handschriften*, s. 96, p. 6. O tej liście władców zob. też T.M. Charles-Edwards, *Early Christian Ireland, Cambridge 2000*, s. 483n.

Nathi annis LX
Loegaere mac nell annis LXVI
Aillill molt mac nathi annis XX
Lugaed mac loegaere annis XXIII
Murchertach mac cercca annis XX
Tuathal mailgarb annis XVIII
Diarmaet mac fergusu annis XX
Fergus et domnall da mac muircertaig meic ercca annis XXX
Muiredach munderg annis XII
Anmire mac sétnai annis IIII
Baitan mac muirchertaig et echoid mac domnaell meic mur-
chertaig annis IIII
Baetan mac murchada annis XVI
Anmire annis VII
Colman bec mac diarmata et aed mac anmerech annis XIII
Suibni mac colman moir annis III
Aed slane mac diarmata annis IIII
Aed alaeinn mac domnaill^a annis VII
Oengus mac colmain annis IX
Suibni mend mac fachtna annis VII
Domnall mac aeda annis XXXV
Conall et cellach da mac maile coba annis XV
Bladmecc et diarmait da mac aeda slane annis IX
Sechnasach mac bladmaic annis V
Cendfaelad mac bladmaic annis IV
Finnachta mac dunchada annis XVIII
Longsech mac oengusa annis IX
Congal mac fergusu annis VII
Fergal mac maeleduin annis XII
Fogartag mac cernaig annis II
Cinaid mac irgalaig annis IV
Flaithbertach mac longsig annis VI
Aed mac fergael annis X
Domnall mac murchada annis XX
Niall mac fergaele annis XV
Donnchad mac domnoell annis XVIII
Aed mac neil annis XXII
[k. 15vb]
Conchobor mac donnchada annis XIX
Niall mac aeda annis XIII
Maelsechnaell annis XII
Aed mac nel annis XIII

Flann mac moil sechnaill [...]^b

^a Na razurze w miejsce *diarmata*

^b Pozostawione puste miejsce na podanie długości panowania

Zamieszczona w Kronice lista władców, tak jak pozostałe zapiski iroszkockie, świadczy o sile i trwałości więzów, jakie łączyły pomimo upływu wielu lat mogunckiego inkluza z ojczystą ziemią. Widać, że sędziwy Iroszkot wciąż potrafił posługiwać się mową swoich przodków, a historia wyspy żywo go interesowała. Przykład ten obrazuje, że we wczesnym średniowieczu mnisi wchodząc już od najmłodszych lat swojej klasztornej edukacji w łaciński krąg kulturowy, nie tracili zupełnie związków ze swoim rodzimym językiem i kulturą. Niestety zdecydowanie dominująca twórczość w *lingua latina* nie pozostawiła wielu tego śladów. Tym bardziej zapiski i glosy zamieszczone przez mogunckiego inkluza na kartach jego kroniki są warte przybliżenie również polskiemu czytelnikowi⁷¹.

Summary

Mother tongue on "emigration" - a study of an 11th-century case
The subject of the article is to show and analyze inscriptions in Hiberno-Latin language in Marian Scotus' World Chronicle (11th century). Marian Scotus was an Irish monk who led the life of an ascetic in Mainz, where he wrote a great Latin universal chronicle in which he applied his own count of years from the birth of Christ, shifting the date of birth 22 years back. The notes in the native language contained in the manuscript are evidence of a bond with the Irish chaplet that has not been broken despite many years spent in Germany. They show an interesting part of intellectual conditioning in the Middle Ages.

Keywords: Hiberno-Latin culture, universal chronicle, historiography, Marianus Scotus

Słowa kluczowe: Kultura iroszkocka, kronika uniwersalna, dziejopisarstwo, Marian Szkot

Bibliografia

A Golden Treasury of Irish Poetry: AD 600 to 1200, ed. by D. Greene, F. O'Connor, London 1967.

⁷¹ J. Strzelczyk, *Iroszkoci w kultrze średniowiecznej Europy*, Warszawa 1987, s. 374 i n., kreśląc siłą rzeczy w bardzo skróconej formie sylwetkę Mariana Szkota, jedynie wspomina o tych iroszkockich glosach znajdujących się w jego dziele.

- Baran-Kozłowski W., *Kronika świata Mariana Szkota. Studium źródłoznawcze*, Poznań 2009.
- Battelli G., *Lezioni di paleografia*, Città del Vaticano 2002.
- Carey J., *Cosmology in Saltair na rann*, “Celtica” 1985, t. 17.
- Charles-Edwards T.M., *Early Christian Ireland*, Cambridge 2000.
- Flower R., *Catalogue of Irish Manuscripts in the British Museum*, t. II, London 1926.
- Güterbock B., *Aus irischen handschriften in Turin und Rom*, “Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung” 1895, t. 33.
- Gwynn E.J., “Hermathena” 1929, t. 20, s. 261-263
- Leabhar Breac: The Speckled Book, Otherwise Styled Leabhar Mór Dúna Doighre, the Great Book of Dun Doighre, a Collection of Pieces in Irish and Latin, Compiled from Ancient Sources About the Close of the Fourteenth Century, Now for the First Time Published from the Original Manuscript in the Library of the Royal Irish Academy*, ed. by J. O’Longan, J.J. Gilbert, Dublin 1872-1876
- Löfstedt B., *Der hibernolateinische Grammatiker Malsachanus*, Uppsala 1965.
- Löfstedt B., *Some Linguistic Remarks on Hiberno-Latin*, „Studia Hibernica” 1979, t. 19.
- MacCarthy B., *The Codex Palatino-Vaticanus No 830*, Dublin 1892 s.1-36.
- Mac Eoin G.S., *Observations on Saltair na rann*, “Zeitschrift für celtische Philologie” 1982, t. 39, s. 1-28.
- Mac Eoin G.S., *Angelology in Saltair na rann*, “Celtica” 1987, t. 19, s. 1-8
- Mariani Scotti chronicon a. 1-1082*, ed. G. Waitz, *Monumenta Germaniae Historica Scriptorum*, t. V, Hannoverae 1844.
- Mariani Scoti, poetae, mathematici, philosophi et theologi eximii, monachi Fuldensis, historici probatissimi, Chronica: ad Euangelij veritatem, post Hebraicae sacrosanctae scripturae et septuaginta interpretum variationem, magno iudicio discussam et correctam, carta enumeratione temporum conscripta. Adiecimus Martini Poloni Archiepiscopi Consentini, eiusdem argumenti historiam: cuius in Pontificios scriptores, a multis iam annis ob singularis fidei opinionem magnus fuit usus, atque frequens memoria ...*, Basileae: per Iacobum Parcum, expensis Ioannis Oporini, 1559.
- Mariani Scoti, historiographi sui temporis clarissimi, ac monachi fuldensis, chronicorum libri III*, [w:] *Rerum Germanicarum Scriptores aliquot insignes, qui historiam et res gestas germanorum medii potissimum aevi inde a Carolo M. ad Carolum V usque per annales literis consignarunt, primum collectore Joanne Pistorio Ni-*

- dano, tribus tomis ... , editione tertia ... , curante Burcardo Gotthelfk. Struvio, Ratisbonae 1726.*
- Meyer K., *Aus Rawlinson B. 502*, "Zeitschrift für celtische Philologie" 1901, t. 3.
- Murdoch B., *From the Flood to the Tower of Babel: Some Notes on Saltair na rann XIII-XXIV*, "Ériu" 1989, t. 40.
- Murdoch B., *Saltair na Rann XXV-XXXIV: from Abraham to Joseph*, "Ériu" 1995, t. 46.
- O'Reilly J., *The Hiberno-Latin Traditions of the Evangelists and the Gospel of Mael Brigte*, "Peritia" 1995, t. 9.
- Ó Cuív B., *The Irish Marginalia in Codex Palatino-Vaticanus No. 830*, "Éigse. A Journal of Irish Studies" 1994, t. 24, s. 45-67.
- Ó Néill P., *Airbertach Mac Cosse's Poem on the Psalter*, "Éigse. A Journal of Irish Studies" 1977-78, t. 17, 19-46.
- Rawlinson B 502, a Collection of Pices in Prose and Verse in the Irish Language Compiled during the Eleventh and Twelfth Centuries now Published in Facsimile from the Original Manuscript in the Bodleian Library with Introduction and Indexes*, ed. by K. Mayer, Oxford 1909.
- Ritmueller J., *The Gospel Commentary of Mael Brigte ua Maeluanaig and its Hiberno-Latin Background*, "Peritia" 1983, t. 2.
- Sikorski D.A., *Anglosasi i wpływy anglosaskie w skryptoriach karolińskich do końca IX wieku (Studium paleograficzno-kodykologiczne)*, Poznań 2005.
- Smyth A.P., *Celtic Leinster: Towards an Historical Geography of Early Irish Civilization, AD 500-1600*, Blackrock 1982.
- Stokes W., *Spicilegium Vaticanum*, "The Academy" 1889, t. 35, s. 26-27; idem, *Hibernica*, "Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung" 1890, t. 31.
- Stokes W., *Hibernica*, "Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung" 1890, t. 31.
- Strzelczyk J., *Iroszkoci w kulturze średniowiecznej Europy*, Warszawa 1987.
- The Irish Adam and Eve Story from Saltair na rann*, t. 1-2, ed. D. Greene, F. Kelly, Oxford 1976.
- The Saltair na rann: a Collection of Early Middle Irish Poems Edited from MS Rawlinson B 502 in the Bodleian Library*, ed. by W. Stokes, Oxford 1883.
- Watson A.G., *Catalogue of Dated and Datable Manuscripts c. 700-1600 in the Department of Manuscripts The British Library*, London 1979, t. I: *The Text*.

Watson A.G., *Catalogue of Dated and Datable Manuscripts c. 700-1600 in the Department of Manuscripts The British Library*, London 1979, t. II: *The Plates*.

Zeuss J. K., *Grammatica celtica: e monumentis vetustis tam hibernicae linguae quam britannicae, dialecti cambricae, cornicae, armoricae, nec non e gallicae priscae reliquiis*, t. 1, Leipzig 1853.

Zimmer H., *Glossae Hibernicae*, Berlin 1881.